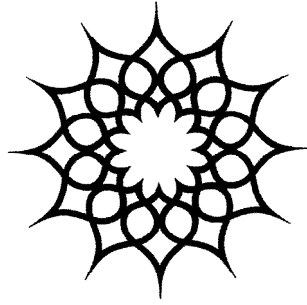

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده زبان‌شناسی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

بررسی دو متن سغدی مسیحی

استاد راهنما
دکتر زهره زرشناس

استاد مشاور
دکتر کتایون مزدا پور

پژوهشگر
فرحناز شهنامه

بهمن ماه 1388

« دست‌هایی که خدمت می‌کنند

مقدس‌ترند از لب‌هایی که دعا می‌خوانند. »

نخستین سپاس از اساتید اندیشمند که مرا با فرهنگ و ادبیات این مرز و بوم آشنا ساختند و صمیمانه‌ترین سپاس‌ها به استاد خردمند خانم دکتر زرشناس که با پیشنهادهای ارزنده‌شان راهنمایم بوده‌اند و آثار برجسته‌شان راهگشایم. سپاس بی‌کران از استاد فرزانه خانم دکتر مزداپور، مشاور پژوهش، و قدردانی فراوان از جناب آقای دکتر ابوالقاسمی و خانم دکتر بهبهانی که داوری این پژوهش را برعهده گرفتند.

فهرست مطالب

- 7 چکیده فارسی _____
8 نشانه‌ها _____
9 کوتاه نوشت‌ها _____

فصل اول : مقدمه

- 11 1-1. زبان سغدی _____
12 2-1. ادبیات سغدی _____
12 1-2-1. آثار غیر دینی سغدی _____
12 2-2-1. آثار دینی سغدی _____
13 1-2-2-1. آثار سغدی بودایی _____
13 2-2-2-1. آثار سغدی مانوی _____
13 3-2-2-1. آثار سغدی مسیحی _____
15 3-1. معرفی C2 _____
15 4-1. پیشینه پژوهش _____
17 5-1. روش کار _____

فصل دوم : متن 12

- 20 1-2. معرفی متن _____
23 2-2. حرف نویسی _____
26 3-2. آوا نویسی _____
29 4-2. برگردان فارسی _____
32 5-2. پی‌نوشت‌ها _____
35 6-2. برگردان سریانی از انگلیسی به فارسی _____

فصل سوم : متن 13

- 39 1-3. معرفی متن _____
42 2-3. حرف نویسی _____
53 3-3. آوا نویسی _____
61 4-3. برگردان فارسی _____
71 5-3. پی‌نوشت‌ها _____
82 6-3. برگردان سریانی از انگلیسی به فارسی _____

فصل چهارم : واژه‌نامه

95 _____ 1_4. مقدمه واژه‌نامه

97 _____ 2_4. ترتیب حروف واژه‌نامه

99 _____ 3_4. واژه‌نامه

180 _____ کتابنامه رساله

182 _____ کتابنامه و فهرست اختصارات C2

188 _____ چکیده به زبان انگلیسی

چکیده

زبان سغدی از شاخه زبان‌های ایرانی میانه شرقی و، از نظر تنوع و حجم ادبیات، مهم‌ترین آنها است و از قرن اول تا سیزدهم میلادی در گستره جغرافیایی عظیمی، از دریای سیاه تا چین، مردمانی ایرانی تبار بدان تکلم می‌کردند. آثار دینی سغدی مسیحی از کتابخانه یک صومعه ویران مسیحی نستوری، در بولایق، شمال تورفان، به دست آمده‌اند. بیشتر این آثار را مبلغان مسیحی نستوری از زبان سریانی به زبان سغدی ترجمه کردند. اغلب این آثار ترجمه‌هایی از بخش‌های کتاب مقدس می‌باشند. پایان‌نامه حاضر تحت عنوان « بررسی دو متن سغدی مسیحی » می‌باشد. دو متن سغدی مسیحی 12 و 13 از مجموعه دست‌نویس‌های سغدی C2 ویراسته سیمز ویلیامز انتخاب شده‌اند. متن 12 در مورد فروتنی و متن 13 در مورد افکار پلید و شیطانی است. این پژوهش شامل مقدمه، حرف نویسی متن سغدی، آوانویسی متن سغدی، برگردان فارسی، پی‌نوشت‌ها (شامل تبیین واژه‌ها و عبارات مبهم و اسامی خاص)، برگردان متن سریانی از انگلیسی به فارسی و واژه‌نامه سغدی - فارسی است. از آنجا که این متون تا کنون آوانویسی و به فارسی ترجمه نشده‌اند، در این پژوهش سعی بر آن بوده‌است که این دو متن آوانویسی شوند و ترجمه‌ای روان و گویا، و در عین حال هماهنگ و مطابق با حالت‌های دستوری یک زبان کهن، به زبان فارسی ارائه شود.

نشانه‌ها

[] در حرف نویسی : جای خالی در دست‌نویس سغدی

در برگردان فارسی : برای افزودن مطلبی به متن اصلی

() در حرف نویسی : حروف نامشخص و نامطمئن

در برگردان فارسی : واژگان معادل

؟ در واژه‌نامه : موارد نامطمئن

* پیش از واژه‌های بازسازی شده

پیش از واژه‌های زبان‌های مفروض

پیش از واژه‌هایی با معنای نامعین

~ واژه معادل در سریانی

« » معنی

< مشتق از

√ ریشه

/ یا

⇒ مراجعه کنید به

کوتاه نوشتها

الف - فارسی

ص: شماره صفحه

ق: شماره مدخل واژه در فرهنگ سغدی دکتر قریب

گ: شماره پاراگراف در کتاب دستور زبان سغدی مانوی گرشویچ

ب - لاتین

Arm.	Oss.	ارمنی	آسی
Av.	Pahl.	اوستایی	پهلوی
(E)	Parth.	ریشه شناسی	پهلوی اشکانی
Gk.	Pašt.	یونانی	پشتو
Heb.	R.	عبری	روی برگ
IE.	Skt.	هند و اروپایی	سنسکریت
Khot.	Syr.	ختنی	سریانی
Khwar.	V.	خوارزمی	پشت برگ
MP.	Ved.	فارسی میانه	ودایی
OI.	Yaghn.	ایرانی باستان	یغناپی
OP.	Yidg.	فارسی باستان	یدغه

فصل اول :

مقدمه

مقدمه

1-1. زبان سغدی

زبان سغدی از شاخه زبان‌های ایرانی میانه شرقی و، از نظر تنوع و حجم ادبیات، مهم‌ترین آنها است. از قرن اول تا سیزدهم میلادی در گستره جغرافیایی عظیمی، از دریای سیاه تا چین، مردمانی ایرانی تبار بدان تکلم می‌کردند. (قریب، 1383: مقدمه، ص بیست و دو)

با وجود آنکه ابوریحان بیرونی در حدود هزار و اندی سال پیش، با ذکر نام روزها، ماه‌ها و جشن‌های سغدی، تلویحاً به این زبان اشاره کرده بود، اما زبان سغدی تا پیش از کشف گنجینه ترفان¹ در نخستین سال‌های قرن بیستم توسط محققان آلمانی زبانی تقریباً ناشناخته بود، و آنان بودند که این زبان را «سغدی» نامیدند. (قریب، 1383: مقدمه، صص نوزده و بیست)

زبان سغدی در طول ده قرن (قرن‌های دوم و دوازدهم میلادی) مهم‌ترین زبان ایرانی در آسیای میانه، زبان تجاری جاده ابریشم و ابزار ارتباط و پیوند فرهنگ‌های سرزمین‌های شرقی و غربی آسیا بوده است. چنین به نظر می‌رسد زبان سغدی که با نفوذ و توسعه فارسی میانه و زبان ترکی از رونق افتاد، از قرن یازدهم میلادی به بعد، با رواج زبان فارسی و نفوذ زبان‌های عربی و ترکی سیر نابودی آن شتاب بیشتری یافت. گویش دورافتاده یغناپی که در دره رودخانه یغناپ در شمال کوه‌های پامیر در جمهوری تاجیکستان بدان سخن می‌گویند تنها بازمانده زبان سغدی است، گرچه تأثیر زبان سغدی بر ادبیات فارسی انکارناپذیر و جاودانه است. (زرشناس، 1380: مقدمه، صص دو و سه)

2-1. ادبیات سغدی

از زبان سغدی در دوره باستان اثری برجای نمانده است؛ اما در دوره میانه آثار نسبتاً زیادی به دست آمده است. (ابوالقاسمی، 1384: ص 128) آثار مکتوب سغدی، با وجود آنکه در گذر زمان بسیار آسیب دیده‌اند، منابعی لازم و کافی برای بازسازی چهره تاریخی و حقیقی سیاست، اقتصاد، دین، هنر و فرهنگ سغد و سغدیان می‌باشند.

آثار مکتوب بازیافته زبان سغدی را بر حسب موضوع می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: آثار غیر دینی و آثار دینی. (زرشناس، 1380: مقدمه، ص پنج)

1-2-1. آثار غیر دینی سغدی

نوشته‌های روی سکه‌ها، اشیاء سیمین، منسوجات، چرم، سفالینه‌ها، سنگ‌های گران‌بها و دیگر اسناد یافت شده از مکان‌ها و زمان‌های گوناگون، که زبان سغدی در آنها به کار رفته است، آثار غیر دینی سغدی را تشکیل می‌دهند. مهم‌ترین این آثار سکه‌های سغدی، نامه‌های باستانی، دیوار نوشته‌های شاهراه قره قروم¹، آثار مکشوفه در سند علیا، سنگ‌نوشته بوگوت²، کتیبه‌های افراسیاب، کتیبه‌های پنجکنت، اسناد کوه مُغ³، سنگ‌نوشته لدخ⁴، سنگ‌نوشته قره بلگسون⁵، کتیبه‌های قرقیزستان⁶ و سفال نوشته‌های به دست آمده از نواحی گوناگون سغد قدیم و خرابه‌های مرو (ترکمنستان) می‌باشند. (زرشناس، 1387: صص 16-18) دیگر آثار غیر دینی شامل چند متن پزشکی و ستاره‌شناسی، یک متن جادوگری و داستان سغدی «رستم» می‌باشند. (زرشناس، 1380: مقدمه، ص هفت)

2-2-1. آثار دینی سغدی

این آثار که متعلق به پیروان ادیان بودایی، مانوی و مسیحی می‌باشند در سده‌های هفتم تا دهم میلادی نوشته شده‌اند و در اوایل قرن بیستم میلادی در نواحی ترفان و دون هوانگ⁷، در جنوب شرقی ترفان، در ترکستان چین، که پیروان این ادیان در آنجا مستقر شده بودند به دست آمده‌اند. (تفضلی، 1378: ص 362)

1. Karakorum
2. Bugut
3. Mug

4. Ladakh
5. Karabalgasun
6. Kirghizia

7. Dunhuang

1-2-2-1. آثار سغدی بودایی

این آثار، که شاید پرحجم‌ترین ادبیات سغدی را تشکیل می‌دهند، در صومعه‌های آسیای میانه از اصل چینی و هندی ترجمه شده‌اند. محتوای این آثار بازتاب مکتب مه‌ایانه بودایی است که در آسیای میانه بیشترین پیرو را داشته است.

مجموعه کتابخانه ملی پاریس بیشترین متون سغدی بودایی را در بر دارد. تعداد بسیاری از متون بودایی دیگر در کتابخانه موزه بریتانیا نگهداری می‌شوند. تعدادی متون سغدی بودایی نیز در کتابخانه‌های برلین و سن پترزبورگ موجود می‌باشند.

1-2-2-2. آثار سغدی مانوی

بیشتر این متون مطالب فلسفی و بنیادی آیین مانی را با بیانی آمیخته به تمثیل و داستان طرح می‌کنند. محتوای این متون تاریخچه فعالیت مبلغان مانوی، خطابه‌ها، نیایش‌ها، اعترافات و توبه، اسطوره آفرینش، تقویم و سال‌نامه‌های مربوط به روزه‌داری و جشن‌ها، نامه‌های مانوی، فهرست ملل و فهرست واژه‌ها، کتاب غول‌ها، تمثیل‌ها و داستان‌ها است.

تعدادی از متون مانوی در سن پترزبورگ می‌باشند (قریب، 1383: مقدمه، صص بیست - بیست و دو)، اما مجموعه اصلی آثار سغدی مانوی در برلین نگهداری می‌شود. (زرشناس، 1387: 17)

1-2-2-3. آثار سغدی مسیحی

متون سغدی مسیحی از کتابخانه یک صومعه ویران مسیحی نستوری، در بولایق¹، شمال ترفان، به دست آمده‌اند. بیشتر این آثار را مبلغان مسیحی نستوری، در زمان پادشاهی یزدگرد دوم ساسانی (438-457 میلادی)، هنگامی که از ایران به آسیای میانه کوچ کردند، از زبان سریانی به زبان سغدی ترجمه کردند. (زرشناس، 1387: 16)

این مجموعه آثار شامل قطعات کوتاهی از ترجمه انجیل و تورات و داستان پیامبران، سروده‌های نیایش، روایات آباء کلیسا، کتاب مزامیر، زندگی‌نامه قدیسان، کلمات قصار و عبارات کوتاه پندآمیز است.

تقریباً بیشتر متون مسیحی را هیئت اکتشافی آلمانی در اوایل قرن بیستم یافت که در مجموعه برلین است. مولر² نخستین محقق بود که یک متن سغدی مسیحی را تشخیص داد. او همچنین در 1913

1. Bulayīq

2. Müller

چند متن مسیحی از روایات انجیل را به آلمانی ترجمه کرد و در 1934 همراه با لنتز¹ چند متن دیگر را درباره زندگی قدیسان، همراه با واژه‌نامه به آلمانی برگرداند. بعد از مولر و لنتز، هانزن² متون دیگر برلین را منتشر کرد (BSTi و BSTii). بنونیست³ در چند مقاله ترجمه‌های هانزن را نقد کرد. سپس مارتین شوارتز⁴ متون BSTii را با دقت بیشتر مطالعه و همراه با قطعه‌ای از زبور سعدی، موضوع رساله خود، مطالعه دست‌نوشته‌های سعدی مسیحی (STSC) قرار داد. نیکلاس سیمز ویلیامز⁵ مجموعه‌ای را که تصحیح شده BSTii است، با معرفی متون مشابه سریانی، ترجمه انگلیسی، واژه‌نامه، یادداشت‌ها و چکیده‌ای از ویژگی‌های دستوری این متون در سال 1985 منتشر کرد (C2). متون مسیحی منتشر شده توسط مولر و لنتز، به همّت زوندرمان⁶ مورد بررسی قرار گرفت. او بعضی از نکات ناخوانده را کشف و با متون جدید منتشر کرد. وی چند متن جدید دیگر را نیز به آلمانی ترجمه کرد. (قریب، 1383: مقدمه، ص بیست و دو)

1. Lentz
2. Hansen
3. Benveniste

4. M.Schwartz
5. Nicholas Sims-Williams
6. Sundermann

3-1. معرفی دست نویس C2

قطعات دست‌نویس C2 بخشی از بقایای دست‌نویس کشف شده توسط دومین و سومین هیئت اعزامی آلمانی به ترفان (به ترتیب در سال‌های 1904-1905 و 1905-1907) از صومعه ویران نستوری در بولایق، شمال ترفان، می‌باشند. اختصاص دادن این قطعات به یک دست‌نویس بر اساس دست‌خط خاص و متمایز کاتب آنها و قطع یکسان (به ارتفاع 32 - $31\frac{1}{4}$ و عرض $20\frac{1}{2}$ - $19\frac{1}{2}$) برگ‌هایی که آن‌قدر سالم مانده‌اند که بتوان آنها را اندازه گرفت می‌باشد.

قطعات C2 همانند دیگر بخش‌های مجموعه ترفان آسیب دیده‌اند. بخشی از قطعات باقی مانده اکنون در آکادمی علوم آلمان¹ در برلین و باقی در موزه هنر هندی² (برلین) می‌باشند. به نظر می‌رسد برخی قطعات مفقود شده باشند، اما دیگر قطعات آسیب جزئی دیده‌اند که این نواقص تقریباً به وسیله دو مجموعه عکس، که قطعات را بدان گونه که قبل از جنگ بوده‌اند نشان می‌دهند، بر طرف شده‌اند.

4-1. پیشینه پژوهش

یک صفحه از C2 (BSTii/16V) به صورت رونوشت و ترجمه توسط زاخائو³ در سال 1905 منتشر شد که بدین گونه نخستین متن سغدی مسیحی شناخته شد. زالمان⁴ مجدداً همان صفحه را در سال 1907 منتشر کرد. آندرناس⁵ و مولر دیگر کارهای نخستین بر روی این قطعات را انجام دادند. آندرناس متون مشابه سریانی سه قطعه سرگذشت شهدای ایرانی در دوران حکومت شاپور دوم، و مولر متن مشابه سریانی قطعه‌ای از داستان پثیون⁶ و بخشی از آموزه‌های حواریون⁷ را تشخیص داد. در دهه 1930 لنتز تعدادی از این متون را خواند. از نسخه‌های دست‌نویس لنتز می‌توان دریافت این متون را متعلق به یک دست‌نویس دانسته‌اند که هانزن به تقلید از امضاء TiiB16 بر روی برخی قطعات که کمترین آسیب را دیده بودند Hs.B16 نامید. عنوان C2 (C = سغدی مسیحی) توسط

1. Akademie der Wissenschaften der DDR
2. Museum für Indische Kunst
3. Sachau
4. Salemann

5. Andreas
6. Pethion
7. Apostolic Canons

هانزن به این دست‌نویس، به عنوان بخشی از طبقه بندی جدید تمام دست‌نویس‌های سغدی مسیحی، داده شد. الحاق قسمت اعظم قطعاتی که به صورت بازسازی شده در چاپ هانزن ارائه شده اند، اختصاص دادن بسیاری قطعات کوچک‌تر به این دست‌نویس (C2)، تشخیص متون سریانی مشابه با بخش‌هایی از روایت سغدی داستان پثیون، شهادت شاهدوست¹، بهشت² نانیشو³ و آنتی‌رتیکوس⁴ اواگریوس⁵ را باید به او نسبت داد.

هانزن در سال BST i,1941، داستانی از زندگی جرجیس مقدس، و در BST ii,1954، مجموعه عظیمی از متون سغدی مسیحی را منتشر کرد. انتشار BST ii، علی‌رغم وجود اشکالات و نواقص بسیار، زمینه را برای مطالعه و بررسی متون برای دیگر محققان فراهم نمود و پیشرفتی قابل توجه از آن حاصل شد. سیمز ویلیامز در 1985 مجموعه C2 را که تصحیح BST ii می‌باشد با بررسی متون مشابه سریانی، ارائه ترجمه انگلیسی به صورت تحت اللفظی، واژه‌نامه، تفسیر و خلاصه‌ای از ویژگی‌های دستوری این متون منتشر کرد که متون بررسی شده در این پایان‌نامه از آن انتخاب شده‌اند. دکتر بدرالزمان قریب⁶ در سال 1374 فرهنگ سغدی (سغدی - فارسی - انگلیسی) را منتشر کردند که در آن واژگان سغدی، از جمله واژگان متون C2، بررسی شده اند. دکتر زهره زرشناس⁷ در 1387 در بخشی از دستنامه سغدی قطعه 77 از مجموعه C2 را، که تنها روایت موجود از قصه خفتگان افسس⁸ به یکی از زبان‌های ایرانی میانه است، معرفی، آوانویسی و ترجمه کرده اند و واژه‌نامه‌ای برای آن ارائه داده اند.

1. Šāhdōst
2. Paradise
3. Nānišo
4. Antirrheticus

5. Evagrius
6. B.Gharib
7. Z.Zarshenas
8. Ephesus

1-5. روش کار

پایان‌نامه حاضر تحت عنوان «بررسی دو متن سغدی مسیحی» تهیه و تنظیم شده است. در این پژوهش از شیوه فیش‌برداری استفاده شده است. در فصل اول در مقدمه پس از شرحی مختصر در مورد زبان و ادبیات سغدی به معرفی C2 که متن‌های بررسی شده در این پژوهش بر مبنای آن بوده است، و پیشینه پژوهش پرداخته شده است.

فصل دوم شامل معرفی متن 12، حرف نویسی بر اساس C2، آوانویسی با استفاده از فرهنگ سغدی دکتر قریب، برگردان فارسی، پی‌نوشت‌ها و برگردان متن سریانی از انگلیسی به فارسی می‌باشد. یادداشت‌های سیمز ویلیامز در حرف نویسی و برگردان متن سریانی از انگلیسی به فارسی به صورت پانوشت و پس از برگردان فارسی در پی‌نوشت آورده شده اند. برای اعلام هر قطعه نیز بر اساس قاموس کتاب مقدس توضیحی آورده شده است.

فصل سوم به بررسی متن 13 به همان گونه فصل اول اختصاص دارد.

فصل چهارم شامل واژه‌نامه بسامدی متون 12 و 13 و روش به کارگیری آن می‌باشد. در تنظیم واژه‌نامه از فرهنگ سغدی دکتر قریب، واژه‌نامه C2، مطالعات سغدی دکتر قریب و دستنامه سغدی دکتر زرشناس استفاده شده است.

در پایان کتابنامه رساله و کتابنامه و فهرست اختصارات C2 آورده شده است.

فصل دوم :

متن 12

معرفی متن

2-1. معرفی متن 12 : در مورد فروتنی

مناسب است که به دو متن کوتاه 91، پشت برگ سطرهای 10-11 و 94، روی برگ سطرهای 1-28 که به ترتیب ابتدا و انتهای مجموعه‌ای از قطعات منتخب در مورد موضوع فروتنی هستند هم‌زمان بپردازیم. گرچه قطعاً مشخص نیست که به هم متعلقند.

قطعه 91، پشت برگ سطرهای 10-11 شامل عنوان و مقدمه موعظه کوچک ابا اِشعْیاء¹ در مورد فروتنی است. متن سریانی از چاپ انتقادی دراگوت *Les cinq recensions de l' Ascéticon* (CSCO/SS CXX-CXXIII) Louvain 1968 syriacque d' Abba Isaïe نقل شده است، که در آن متن اثر حاضر (حکایت چهارم) در جلد 21:120 و ترجمه در 13:122 می‌باشد. روایت‌های یونانی، لاتین و عربی نیز وجود دارند (نقل شده توسط شوارتز 20-21 STSC)، اما برای متن سغدی، که واژه به واژه با سریانی مطابقت دارد، حائز اهمیت نیستند.

قطعه 94، پشت برگ سطرهای 1-28 شامل قسمت آخر آنچه به ششمین نامه مکاریوس² مصری معروف می‌باشد است. گرچه نسخه اصلی (اصل) یونانی این اثر موجود نمی‌باشد، اما متن از دو نسخه سخنان نقل می‌کند که از مجموعه‌های ارمنی و یونانی شناخته شده‌اند. متن یونانی در *Migne PG LXV, 366 and 215-217* می‌باشد. متون تقریباً مشابه در مجموعه پائولوس یورگنیوس³، جلد 2، پاراگراف‌های 5 و 6 (= جلد 2، صفحات 21 و 22، چاپ آتن، 1957) گنجانده شده‌اند، جایی که

-
1. Abbā Isaiah
 2. Macarius
 3. Paulos Euergetinos